

บทที่ ๗

บทส่งท้าย

ก. ชุมชนกวยเลียงช่างกับความเปลี่ยนแปลง

ด้วยเหตุที่สังคมวัฒนธรรมทุกแห่งไม่เคยหยุดนิ่ง (dynamic) แต่มีการปรับตัวเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา สังคมชาวกวยเลียงช่างบ้านตากกลางก็เช่นกัน มีการเปลี่ยนแปลง เคลื่อนไหวปรับตัวต่อเนื่องอย่างสม่ำเสมอนับแต่อดีต บางครั้งการเปลี่ยนแปลงก็เกิดขึ้นอย่างฉับพลัน ดังในกรณีการประกาศปิดชายแดนไทย-กัมพูชาที่ทำให้ต้องยุติการคล้องช้างอย่างสิ้นเชิง บางครั้งก็เกิดจากการวางแผนจัดการของรัฐ ดังในกรณีนโยบายการส่งเสริมการท่องเที่ยว หรือบางครั้งก็เกิดจากองค์กรเอกชนที่พยายามที่จะปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและแบบแผนพฤติกรรมของชุมชนในบางด้าน ตลอดจนการเข้าไปของบรรดาสื่อมวลชน นักท่องเที่ยวและนักวิจัย ซึ่งแน่นอนว่าย่อมส่งผลกระทบต่อระบบความเชื่อเรื่องผีประจำที่ข้าพเจ้าสนใจใคร่ศึกษาบ้าง ร่องรอยและกลิ่นอายของความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีดังต่อไปนี้

๑. จากวัฒนธรรมคนเลี้ยงช้างสู่วัฒนธรรมชาวนา

เมื่อครั้งที่ตากกลางยังมีประเพณีการคล้องช้างป่าเป็นประจำทุกปี ชีวิตในหมู่บ้านยังดำรงอยู่จุดดั่งที่เคยเป็นมานานนับศตวรรษ เป็นการดำรงอยู่ท่ามกลางสภาพแวดล้อม ภายใต้อิทธิพลและหลักการแบบดั้งเดิม ดินแดนแห่งนี้รอดพ้นจากอิทธิพลของวัฒนธรรมภายนอกมาได้ก็ด้วยเหตุที่เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ห่างไกลและโดดเดี่ยวจากโลกภายนอก

อันที่จริงแล้ว วัฒนธรรมของชุมชนแห่งนี้ได้เปลี่ยนแปลงมาเรื่อยๆ จากคนรุ่นหนึ่งถึงคนอีกรุ่นหนึ่ง การเดินทางออกไปคล้องช้างป่าในที่ต่างๆเป็นประจำทุกปี ตลอดเส้นทางการรอนแรมของคณะคล้องช้าง ย่อมต้องพบปะหรือมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนอื่นที่ต่างวัฒนธรรม ยังผลให้เกิดการถ่ายทอดและรับเอาวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน ทว่าในยุคสมัยนั้น ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นไปอย่างเชื่องช้ามาก มีช่วงเวลานานพอที่จะปรับตัวได้อย่างกลมกลืน อิทธิพลจากภายนอกดังกล่าวจึงสามารถหลอมรวมเข้ากับวัฒนธรรมท้องถิ่น อย่างค่อยเป็นค่อยไปและเหมาะสมสอดคล้อง

ต่อมาชุมชนเลี้ยงช้างแห่งนี้ ก็ต้องประสบกับการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญยิ่ง เมื่อประเพณีการคล้องช้างป่า อันเป็นหัวใจหลักของการผลิตของกลุ่มมีอันต้องยุติลง อันเนื่องมาจากการปิดชายแดนไทย-กัมพูชา เมื่อปี ๒๕๐๐ ด้วยเหตุผลของความมั่นคง และเวลาไล่เลี่ยกันนั่นเอง ก็มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า ยังผลให้การคล้องช้างเป็นสิ่งที่ผิดกฎหมายบ้านเมืองไปโดยปริยาย

จากเหตุการณ์ดังกล่าว นอกจากจะทำให้ชุมชนแห่งนี้ต้องเปลี่ยนวิถีการผลิตจากการคล้องช้าง ควบคู่กับการทำนา มาเป็นการทำนาอย่างเดียวนั้นเป็นหลักแล้ว ยังส่งผลให้มีการบุกเบิกพื้นที่ป่าเพื่อแปรสภาพเป็นผืนนาเพิ่มขึ้นอย่างมากด้วย “วัฒนธรรมกวางคัสละเจียง” อันยิ่งใหญ่ จึงเริ่มกลายเป็นเพียงความทรงจำขึ้นทุกทีๆ อีกทั้งเมื่อไม่มีประเพณีการคล้องช้างแล้ว ช้างจึงกลายเป็นเพียงสัตว์เลี้ยงมิใช่สัตว์ใช้งานดังในอดีต ช้างไม่สามารถนำมาใช้เป็นแรงงานในไร่นาดังเช่นวัวควาย คนที่มีช้างมากก็ต้องรับภาระเลี้ยงดูสูง จึงได้มีการขายช้างที่เกินความจำเป็นของครอบครัวขึ้นอย่างขนานใหญ่ในระยะต้น และสืบเนื่องมาจากจนถึงปัจจุบัน ทำให้จำนวนช้างลดลงอย่างรวดเร็ว กล่าวคือภายในระยะเวลา ๓๐ กว่าปีที่ผ่านมา จำนวนของช้างเลี้ยงลดลงจาก ๕๐๐ กว่าเชือก เหลือเพียง ๖๕ เชือกในปัจจุบัน

ผลกระทบของการยุติการคล้องช้างป่าของชุมชนแห่งนี้มีมากมายไพศาลยิ่ง ทว่าที่ร้ายกว่านั้นก็คือ ผลกระทบที่มีต่อชีวิตจิตใจของชาวบ้านตากกลางทั้งหมด ที่ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะผู้ที่เป็นอดีตหมอช้างอาวุโสทั้งหลาย

๒. หมู่บ้านเพื่อนักท่องเที่ยว และอุดมการณ์บริโภคนิยม

ความมีเสน่ห์ และเอกลักษณ์ที่โดดเด่นของชุมชนเลี้ยงช้างแห่งนี้ นำมาซึ่งการพลิกโฉมหน้าของตนเองอย่างรวดเร็ว ด้วยนโยบายการท่องเที่ยวของรัฐ จากชุมชนที่มีวิถีชีวิตเรียบง่าย ติดต่อกับปะกับโลกภายนอกเท่าที่จำเป็น กลายมาเป็นชุมชนที่นักท่องเที่ยวรู้จักและกล่าวขานกันทั้งในและนอกประเทศ

นโยบายการท่องเที่ยวที่ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในชุมชนแห่งนี้ เริ่มตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๐๔ เมื่อครั้งที่องค์การส่งเสริมท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (อศท.) สนับสนุนให้มีการแสดงของช้างประจำปีของจังหวัดสุรินทร์ขึ้นมา แต่ความเปลี่ยนแปลงอันแท้จริงเริ่มเกิดขึ้นนับแต่มีการจัดตั้งหมู่บ้านตากกลาง เป็นหมู่บ้านช้าง (Elephants Village) ขึ้นในปี ๒๕๑๘ พร้อมๆกับการสร้างถนนลาดยางเข้าถึงหมู่บ้านระยะทาง ๒๒ กิโลเมตร ยังผลให้มีนักท่องเที่ยว สื่อมวลชน และบุคคลภายนอกทยอยแวะเข้าไปเยี่ยมชมอยู่เนืองนิตย์ หมู่บ้านตากกลางจึงมิใช่หมู่บ้านปิดอีกต่อไป

ในช่วงที่ข้าพเจ้าเข้าไปเก็บข้อมูลในหมู่บ้านนั้น ได้พบเห็นบุคคลภายนอกแวะเวียนเข้าไปในหมู่บ้านอยู่เสมอ ไม่ว่าจะเป็นนักท่องเที่ยวที่เข้าไปเพื่อหวังที่จะได้ชมช้างในหมู่บ้าน หรือที่ไปหาซื้อผลิตภัณฑ์จากช้างและผลิตภัณฑ์พื้นเมืองเช่น ผ้าไหม ไม่ว่าจะเป็นบรรดาสื่อมวลชนที่เข้าไปสังเกตการณ์พิธีกรรมต่างๆเกี่ยวกับช้าง เพื่อหาข้อมูลในการเขียนเรื่องราวลงตามหน้าหนังสือพิมพ์หรือนิตยสารต่างๆ หรือเจ้าหน้าที่ของรัฐ องค์กรเอกชน ที่เข้าไปเพื่อจัดทำโครงการต่างๆ ตลอดจนนักศึกษา และนักวิจัยที่เข้าไปเก็บข้อมูลสำหรับงานวิจัยของตน เมื่อวันที่ ๑๖ ธันวาคม ๒๕๓๘ ที่ผ่านมามีการจัดการแสดงของช้างทุกวันเสาร์ ยิ่งทำให้ปริมาณของนักท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นด้วย ชาวบ้านตากกลางทุกวันนี้จึงมองบุคคลภายนอกเหล่านั้น เป็นคนแปลกหน้า ที่ตนคุ้นเคย ชาวบ้านพร้อมที่จะยิ้มให้กับกล้องที่เล็งมาขังตน พร้อมทั้งจะพานักท่องเที่ยวไปดูช้างที่ปล่อยเลี้ยงในป่า พร้อมทั้งจะสั่งให้ช้างแสดงท่าทางต่างๆ โดยเฉพาะท่าสวัสดีหรือทำความเคารพต่อแขกแปลกหน้าเหล่านั้น

ภาพของนักท่องเที่ยว หรือบุคคลภายนอกแต่งตัวสวยงาม ที่สะพายกล้องถ่ายรูปเป็นอาวุธ เล็งกล้องไปยังเหยื่อที่ไม่รู้อิโหนอิเห่ กดชัตเตอร์โดยไม่พูดพล่ามทำเพลง ครั้นแล้วก็เล็งไปยังเหยื่อรายต่อไปอีกทั้งพร้อมที่จะจ่ายเงินเพื่อสิ่งที่ตนต้องการและชาวบ้านยินยอมขาย นอกจากจะสร้างมายาภาพให้ชาวบ้านรู้สึกว่าคุณคนเหล่านั้นเป็นเศรษฐี แต่ตนเองค้าต่อยแล้ว ยังช่วยกระตุ้นให้ชาวบ้านรู้สึกอยากจะมีเหมือนคนเหล่านั้นด้วย ดังที่เด็กหนุ่มในหมู่บ้านคนหนึ่งถามข้าพเจ้า ในระหว่างการนั่งสนทนากันในอุโมงค์รถจักรยานยนต์ในหมู่บ้านว่า กล้องถ่ายรูปและชาวดีเบวที่ข้าพเจ้าถืออยู่ในมือนั้นราคาเท่าไรครั้งเมื่อข้าพเจ้าตอบคำถามไป เขาก็เอ่ยขึ้นว่า “กลับจากเที่ยวครั้งหน้า ผมจะซื้อมาใช้บ้าง”

กรณีข้างต้นเป็นเพียงตัวอย่างหนึ่งที่ชาวบ้านพยายามเลียนแบบจากบุคคลภายนอก แต่ก็ยังมีปรากฏการณ์ทำนองนี้อีกมากหลายที่พบเห็นได้ในหมู่บ้าน โดยเฉพาะการหลงใหลในสิ่งฟุ่มเฟือย อันเป็นปรากฏการณ์ที่ข้าพเจ้าจะขอเรียกว่า อุดมการณ์บริโภคนิยม ที่กำลังแพร่ระบาดในหมู่บ้านหนุ่มสาวขณะนี้ ทั้งนี้อุดมการณ์ดังกล่าวถ่ายทอดมาสู่ชุมชนก็ด้วยอิทธิพลของสื่อสารมวลชนเป็นหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งโทรทัศน์และวิทยุ ที่โฆษณาชวนเชื่อ “สัญลักษณ์ของความเป็นคนรุ่นใหม่” อยู่ทุกที่ทุกวัน

การไหลบ่าเข้ามาของอุดมการณ์บริโภคนิยม ทำให้ชาวบ้านในชุมชนโดยเฉพาะหนุ่มสาว เกิดความรู้สึกค้อยขึ้นมาในตนเอง พวกเขาพากันปฏิเสธวัฒนธรรมเดิมของตนไปเสียแทบทั้งหมด และอาแขนรับสิ่งใหม่อย่างตื่นเต้นยินดี พวกเขาดิ้นรนไขว่คว้าเพื่อให้ได้มาซึ่งสัญลักษณ์ของความเป็นสมัยใหม่ ไม่ว่าจะป็นรถจักรยานยนต์รุ่นล่าสุด แวนตากันแคด (โดยเฉพาะยี่ห้อ ray ban) ชาวดีเบว กางเกงยีนส์ เป็นต้น ทั้งนี้เหตุผลที่ต้องมีต้องใส่ก็มีไซ้เพราะมันจำเป็นหรือสวมใส่แล้วสบาย แต่เพราะมันเป็นสัญลักษณ์ของชีวิตสมัยใหม่แบบคนเมืองเท่านั้น

ด้วยเหตุนี้ โลกของวัยรุ่นบ้านตากกลางปัจจุบันจึงต่างจากรุ่นพ่อแม่โดยสิ้นเชิง ทั้งทางด้านการแต่งกาย พฤติกรรมการแสดงออก ตลอดจนโลกทัศน์ของพวกเขา และดูเหมือนว่าจะไม่มีสิ่งใดมาอุดครั้งไว้ได้ แม้แต่ผู้อาวุโสหรือพ่อแม่ก็ยังคงต้องปล่อยเลยตามเลย ดังตัวอย่างเช่น ในงานบวชนาคประจำปีของหมู่บ้านเมื่อเดือนพฤษภาคม ๒๕๓๘ ที่ผ่านมา นอกจากจะมีมหรสพจำพวก ภาพยนตร์และมวยแล้ว กลุ่มหนุ่มสาวได้ผลักดันให้มีการจัดเรซขึ้นด้วย แม้จะมีเสียงทัดทานบ้างก็ตาม

ทุกวันนี้ “เงิน” จึงเป็นสิ่งที่หนุ่มสาวต้องการเพื่อนำมาซื้อหาสัญลักษณ์ของความเป็นสมัยใหม่เหล่านั้นมาบริโภค การออกไปใช้แรงงานในโรงงานอุตสาหกรรมจะเป็นหนทางที่พวกเขานิยมกัน นอกจากนี้ เด็กหนุ่มบางคนก็ใช้วัฒนธรรมบางอย่างของชุมชนเพื่อเป็น “สะพาน” ที่จะให้ได้มาซึ่งสัญลักษณ์ของความเป็นสมัยใหม่บางอย่าง เช่น เด็กหนุ่มบางคนอาสาวิ่งคณะเพื่อพาช้างไปเที่ยวที่กรุงเทพฯ เพียงเพื่อที่จะต้องการสัมผัสกับโลกของคนกรุง ที่ในสายตาของคนรุ่นราวคราวเดียวกันกับเขาในหมู่บ้านมองว่าเป็นสิ่งที่ “โก้” หรือบางคนหวังเพียงเพื่อที่จะนำเงินที่ได้ไปซื้อหาวัตถุที่เป็นสัญลักษณ์ของคนรุ่นใหม่เท่านั้น

กระแสนของอุดมการณ์บริโภคนิยมที่ถั่งโถมเข้าสู่ชุมชนบ้านตากกลางในขณะนี้ ดูเหมือนว่าจะเชียวกรากเสียเหลือเกิน จนอดเป็นห่วงไม่ได้ว่า อนาคตของชุมชนแห่งนี้จะเป็นเช่นไร เพราะทุกวันนี้หนุ่ม

สาวไม่ได้มองว่าวัฒนธรรมการเลี้ยงช้าง เป็นมรดกที่พวกเขาจะต้องรักษาไว้ตั้งแต่ก่อน เพราะอนาคตของพวกเขามีได้ฝากไว้ที่หมู่บ้านอีกต่อไป หากแต่เป็นกรุงเทพฯหรือเมืองใหญ่ๆที่มีโรงงานรองรับพวกเขามากกว่า

๓. ปอและยูคาลิปตัส กับการเสื่อมโทรมของระบบนิเวศน์

ในอดีตหมู่บ้านตากกลางและบริเวณใกล้เคียง เป็นที่กล่าวขานกันในเรื่องของความอุดมสมบูรณ์ ทั้งพืชพรรณและสัตว์นานาชนิด ในบริเวณนี้จึงเป็นแหล่งที่หมอช้างในอดีตใช้เป็นที่พักค้ำช้างป่าเพื่อนำไปขาย ครั้นพอความอุดมสมบูรณ์ของช้างป่าลดลง จึงได้เปลี่ยนไปค้ำช้างในแถบจังหวัดชัยภูมิ และในเขตประเทศกัมพูชาแทน แต่ผืนป่าก็ยังคงอุดมสมบูรณ์อยู่ จึงยังใช้เป็นทำเลเลี้ยงช้างได้อย่างไม่เค็ดรื้อน

ภาพที่ ๗.๑. ยูคาลิปตัส มหันตภัยร้ายของช้าง

ต่อมาผืนป่าก็เริ่มลดความอุดมสมบูรณ์ลงไปเรื่อยๆอย่างเห็นได้ชัด ครั้นเมื่อประเพณีการค้ำช้างมีอันต้องยุติลง ก็ทำให้ผืนป่าส่วนหนึ่งต้องถูกแปรเปลี่ยนมาเป็นผืนนา และสภาพการณ์ก็เริ่มเลวร้ายลง เมื่อมีการส่งเสริมให้มีการทำไร่ปอที่ต้องใช้พื้นที่จำนวนมาก ต้นไม้ใหญ่่น้อยต้นแล้วต้นเล่าจึงล้มลงด้วยคมมีดและคมเลื่อย โดยมีพืชเล็กๆมีลำต้นตั้งตรง ที่เรียกกันว่า “ปอ” ขึ้นแทนที่ นอกจากการเข้ามาของปอจะทำให้ต้นไม้ในป่าจำนวนมากหายไปแล้ว แหล่งน้ำส่วนหนึ่งก็ถูกทำร้ายไม่แพ้กัน เพราะน้ำเสียจากการแช่ปอไหลลงสู่แหล่งน้ำธรรมชาติ ทำให้ไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้ แต่เนื่องจากปริมาณการปลูกปอขึ้นอยู่กับการตลาดเป็นหลัก ครั้นเมื่อปอราคาตก พื้นที่การปลูกปอก็ลดลงอย่างรวดเร็ว อย่างไรก็ตามมหันตภัยตัวใหม่ของดิน น้ำ ป่า ที่ดูเหมือนว่าจะร้ายแรงกว่าปอก็คือ พืชที่มีชื่อเรียกเป็นภาษาฝรั่งว่า “ยูคาลิปตัส” ด้วยอิทธิพลของการโฆษณาชวนเชื่อว่า เป็นพืชที่โตเร็ว ไม่ต้องดูแลรักษามาก แล้วยังขายได้ราคาดี จึงทำให้

ยุคาลิปต์กลายเป็นที่ยอมรับของชาวบ้านแทนที่ปอที่นับวันจะหมดไป ทว่าเมื่อความจริงปรากฏว่า แม่ยุคาลิปต์จะเป็นพืชที่โตเร็ว ขายได้ราคาก็จริง แต่เป็นพืชที่ไม่สามารถจะใช้ประโยชน์สำหรับเลี้ยงสัตว์ทั้งช้าง วัว ควาย สู้พืชที่ให้ผลและเป็นอาหารทั้งคนและสัตว์เลี้ยงไม่ได้ ชาวบ้านส่วนหนึ่งโดยเฉพาะเจ้าของช้างได้ตระหนักถึงประเด็นนี้จึงเริ่มต่อต้าน พร้อมทั้งเรียกร้องทำเลเลี้ยงสัตว์ตามธรรมชาติที่ถูกแปรสภาพเป็นป่ายุคาลิปต์ ไม่ว่าจะเป็นครงสายทอ ดงภูดิน และป่าทาม กลับคืนมา เพื่อเป็นทำเลเลี้ยงช้างสาธารณะ เช่นเดิม จึงก่อให้เกิดความตึงเครียดระหว่างชาวบ้านที่ไม่ต้องการยุคาลิปต์ กับผู้ที่ได้ประโยชน์และต้องการปลูกยุคาลิปต์ต่อไป จนเกิดเหตุการณ์การลอบยิงแกนนำชาวบ้าน ๒ คน เมื่อต้นปี ๒๕๓๖ และกระแสดความขัดแย้งนี้ก็ยังคงดำเนินมาจนถึงทุกวันนี้ และแม้ว่าต่อมาจะได้มีการตกลงกำหนดบริเวณสำหรับปลูกป่าเป็นทำเลเลี้ยงช้าง ไว้บริเวณที่ติดกับทามจำนวน ๒,๗๐๐ ไร่ โดยการนำรถชุดดินมาขุดคลองเป็นแนวกันเขตทำเลเลี้ยงช้างกับที่นาของชาวบ้าน ทว่าก็ปรากฏว่าคลองที่ลึกถึง ๓-๔ เมตร กลับกลายเป็นสิ่งที่ขวางกั้นที่ช้างไม่สามารถที่จะข้ามไปยังทามได้ สร้างความไม่พอใจให้กับเจ้าของช้างจำนวนมาก

การเสื่อมโทรมของระบบนิเวศโดยรวมของชุมชน ที่เป็นผลมาจากการแปรสภาพพื้นที่สาธารณะเป็นป่ายุคาลิปต์ ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชนอย่างใหญ่หลวง ไม่ว่าจะเป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติของคนและสัตว์ แหล่งสมุนไพร หรือแหล่งเชื้อเพลิง เป็นต้น และดูเหมือนว่าผู้ที่เดือดร้อนที่สุดก็คือบรรดาเจ้าของช้างทั้งหลาย ที่ต้องสูญเสียทำเลเลี้ยงช้างไป และกลายเป็นปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้เจ้าของช้างต้องพาช้างออกไปเร่ร่อนตามที่ต่างๆ ในช่วงฤดูแล้ง และพัฒนาการไปเป็น “ประเพณีการพาช้างไปเที่ยว” ในกาลต่อมา

๔. ประเพณีการพาช้างไปเที่ยว : รูปแบบการใช้ประโยชน์จากช้างที่เปลี่ยนแปลงไป

ในอดีตการใช้ประโยชน์จากช้างของชาวควยเลี้ยงช้างบ้านตากกลางแห่งนี้ก็คือ การเลี้ยงช้างไว้เพื่อเป็นช้างต่อสำหรับนำไปคล้องช้างป่า และช้างป่าที่คล้องมาได้ก็จะถูกนำมาฝึกใช้งานก่อนขายให้กับพ่อค้าแถบจังหวัดเพชรบูรณ์ ชัยภูมิ และเลย ที่มารับซื้อ เพื่อนำไปใช้ในงานชักลากไม้ ซึ่งเงินที่ได้จากการขายช้างป่าเหล่านั้นก็เพียงพอที่จะเลี้ยงครอบครัวได้ตลอดปี อีกทั้งพวกเขายังมีหน้าที่ที่จะต้องดูแลรักษาและเอาใจใส่ต่อช้างของตนให้อยู่ในสภาพที่สมบูรณ์แข็งแรง รอเวลาที่จะได้ออกไปคล้องช้างป่าในครั้งต่อไป ช้างจึงเป็นสัตว์เลี้ยงที่จำเป็นต่อระบบเศรษฐกิจอย่างยิ่ง ขณะเดียวกันก็ต้องเอาใจใส่ต่อข้าวกล้าที่ปักดำในนาด้วย ดังนั้นเวลาส่วนใหญ่ของหมอช้างชาวควยจึงหมดไปกับกิจกรรมดังกล่าว วิถีชีวิตส่วนใหญ่ของพวกเขาจึงผูกพันอยู่กับชุมชน การที่จะพาช้างออกไปหากินหรือหารายได้ในต่างถิ่นดังที่พบเห็นในปัจจุบันนั้น จึงไม่อยู่ในวิสัยที่พวกเขาจะประพฤติปฏิบัติกัน นอกจากการนำช้างไปในกิจกรรมบางอย่างนอกชุมชน เช่นร่วมงานบวชนาคคนรู้จักหรือหมู่บ้านใกล้เคียง หรือการนำช้างบรรทุกสิ่งของ เช่น มะพร้าว พริก ไปแลกเกลือ กับชาวบ้านในแถบจังหวัดร้อยเอ็ด

เมื่อสภาพการณ์เริ่มเปลี่ยนแปลงไปประเพณีการคล้องช้างต้องยุติลง จึงไม่มีการใช้ประโยชน์จากช้างเพื่อการคล้องช้างป่าอีกต่อไป ช้างจึงมีฐานะเป็นเพียง “สัตว์เลี้ยง” ไม่มีความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจดั้งเดิม เหตุนี้เองเจ้าของช้างส่วนหนึ่งจึงขายช้างที่ตนครอบครองไปเสีย แต่ก็มีส่วนหนึ่งที่ยังรู้สึกรักใคร่ผูกพันกับสัตว์สี่เท้าขนาดใหญ่นี้ ก็ยังคงเลี้ยงไว้สืบมา และพวกเขาก็ได้พยายามหาทางออกเพื่อมิให้การเลี้ยงช้างของพวกเขาเป็น “ภาระ” มากเกินไป โดยการเริ่มพาช้างออกไปรับจ้างเล็กน้อยในช่วงที่ว่างเว้นจากการทำสิกรรม หรือเข้าร่วมในงานแสดงช้างประจำปีของจังหวัด แต่กิจกรรมเช่นที่ว่านี้ยังถือเป็นเพียง “งานอดิเรก” ของเจ้าของช้างบางคนเท่านั้น

ต่อมาการพาช้างออกไปทำงานนอกชุมชนในอดีต ก็ได้พัฒนามาเป็น “ประเพณีการพาช้างไปเที่ยว” ในปัจจุบัน ดังรายละเอียดที่ได้กล่าวไปแล้วในบทที่ ๕ ทั้งนี้ประเพณีการพาช้างไปเที่ยวนี้เกิดขึ้นเนื่องมาจากปัจจัยผลักดัน (push factor) ที่สำคัญคือการขาดแคลนทำเลเลี้ยงช้าง อันเนื่องมาจากการบุกรุกป่าชุมชนและการปลูกคันยูคาลิปตัส จนเจ้าของช้างต้องพาช้างของตนออกไปหากินนอกชุมชน พร้อมทั้งเริ่มมีการหารายได้ในรูปแบบต่างๆ ในระหว่างนั้นด้วย เช่น การให้บริการล่อท่องช้าง การรับจ้างเข้าร่วมขบวนแห่ในงานต่างๆ การรับจ้างแสดงตามโรงแรม รีสอร์ท และสวนสัตว์เอกชน ตลอดจนการนำเครื่องรางของขลังและเครื่องประดับ ทั้งที่ทำจากชิ้นส่วนของช้างและไม่ใช้ชิ้นส่วนของช้าง กิจกรรมนี้ในระยะแรกๆ นั้นจัดเป็น “งานอดิเรก” เท่านั้น

ครั้นเมื่อเจ้าของช้างเห็นว่า การพาช้างไปเที่ยวสามารถทำรายได้อย่างงามให้กับเจ้าของ ดีกว่าอาชีพอื่นๆ ที่มีอยู่ในชุมชน ยังผลให้เจ้าของช้างในหมู่บ้านต่างก็หันมายึดอาชีพการพาช้างออกไปเที่ยวนี้เป็นอาชีพหลัก ในที่สุดอาชีพนี้ก็พัฒนามาเป็น “ประเพณี” ของชุมชน เพราะมีกิจกรรมพาช้างออกไปเที่ยวเป็นประจำทุกปี และดูเหมือนว่าอาชีพนี้จะได้รับความนิยมเป็นอย่างสูงในหมู่ชาวกายเลียงช้างบ้านตากกลาง ดังพบว่าจะมีการพาช้างออกไปเที่ยวกันตลอดทั้งปี แม้กระทั่งในฤดูทำนา ที่แต่เดิมจะไม่มีมีการพาช้างออกไปเที่ยว นอกจากนี้ยังพบว่ามีชาวบ้านหลายรายที่ไม่มีช้าง พยายามที่จะซื้อหาช้างมาเป็นของตนเอง แม้ว่าราคาของช้างแต่ละเชือกจะถีบตัวสูงขึ้นถึงหลักแสนก็ตาม ทั้งนี้วัตถุประสงค์ของการซื้อหาช้างมาไว้ในครอบครองของชาวบ้านนั้น ก็ด้วยหวังว่าช้างที่ซื้อมาจะสามารถทำรายได้จากการไปเที่ยวให้แก่เจ้าของนั่นเอง ฉะนั้นรูปแบบการใช้ประโยชน์จากช้างในปัจจุบันจึงแตกต่างจากไปจากอดีต

อย่างไรก็ตาม อนาคตของประเพณีการพาช้างไปเที่ยวอาจจะไม่แจ่มใสสัก ทั้งนี้ก็สืบเนื่องมาจากปัจจัยหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาการขาดทำเลเลี้ยงช้างที่ดูจะทวีความรุนแรงเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ในขณะเดียวกันการเข้มงวดของเจ้าหน้าที่บ้านเมืองที่ห้ามนำช้างเข้าไปในเมืองใหญ่เช่นกรุงเทพมหานคร อันเป็นแหล่งรายได้สำคัญของการพาช้างไปเที่ยว ค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาลช้างที่เจ็บป่วยที่แพงขึ้น ประกอบกับสมาชิกรุ่นใหม่ๆ ไม่ได้ให้ความสนใจที่จะสืบทอดอาชีพนี้ ส่งผลให้ครอบครัวและเจ้าของช้างหลายๆ รายเริ่มหมดหวัง ท้อแท้และเบื่อหน่ายกับการเลี้ยงช้าง จึงจำเป็นต้องขายช้างไป บางคนก็ตัดสินใจเลิกเลี้ยงช้างเมื่อช้างตัวสุดท้ายของครอบครัวล้มตายไป ฉะนั้นผู้ที่ยังคงเลี้ยงช้างในปัจจุบัน จึงมักจะเป็น “ชนชั้นผู้มีอันจะกิน” ในหมู่บ้าน ซึ่งชาวบ้านกลุ่มนี้เองที่ยังคงทำพิธีเช่นสรงศพปะกำในกิจกรรมเกี่ยวกับช้างเป็นประจำ

เมื่อรูปแบบ (form) การใช้ประโยชน์จากข้างเปลี่ยนแปลงไป ก็ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงการหน้าที่ (function) ของพิธีกรรมความเชื่อเรื่องผีปะกำในส่วนที่เกี่ยวข้องกับข้างตามไปด้วย กล่าวคือแต่เดิมพิธีกรรมการเช่นสรวงผีปะกำสนองตอบต่อ “ประเพณีการคล้องข้าง” เป็นหลัก ทว่าในปัจจุบันพิธีกรรมนี้ได้ตอบสนองต่อ “ประเพณีการพาข้างไปเที่ยว” แทน ดังจะเห็นได้จากการเช่นสรวงผีปะกำทุกครั้ง ในช่วงที่จะพาข้างไปเที่ยวและกลับจากการพาข้างไปเที่ยวแล้ว

๕. อนาคตของชาวทวายเลี้ยงข้างท่ามกลางกระแสการอนุรักษ์

ในช่วงระยะเวลา ๕ - ๑๐ ปีที่ผ่านมา กระแสการอนุรักษ์ข้างไทยกำลังตื่นตัวอย่างมาก มีหลายหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนที่ดำเนินงานด้านนี้โดยตรง โดยเฉพาะองค์กรเอกชน ๒ หน่วยงานคือ มูลนิธิคนรักข้าง และ มูลนิธิเพื่อนข้าง สำหรับหมู่บ้านตากกลางเองนั้น ก็มีหลายหน่วยงานที่เข้าไปในขณะนี้ จนดูเหมือนว่าจะคึกคักเป็นพิเศษ ทั้งในแง่ของการจัดกิจกรรมต่างๆและการศึกษาวิจัย ไม่ว่าจะเป็นทางจังหวัดที่นอกจากจะส่งเสริมสนับสนุนงานแสดงของข้างประจำปีแล้ว ก็เริ่มเข้าไปดูแลเรื่องข้างถึงในหมู่บ้าน เพื่อให้ข้างที่เหลือในหมู่บ้านมีงานทำและมีรายได้ โดยจัดให้มีการแสดงของข้างแบบมินิทุกวันเสาร์ ณ บริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหมู่บ้านข้างหรือในชื่อใหม่ว่า “ศูนย์คชศึกษา” ที่สร้างเสร็จมาหลายปีแล้ว ทำให้ชุมชนแห่งนี้เริ่มเป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยว นอกจากนี้ทางจังหวัดก็ได้เสนอโครงการศูนย์คชศึกษาไปยังสำนักนายกรัฐมนตรี และก็ได้รับอนุมัติให้เป็นหนึ่งในโครงการเฉลิมพระเกียรติเนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงครองราชย์ครบ ๕๐ ปีด้วย

ด้านองค์กรเอกชนนั้น มูลนิธิคนรักข้างนับเป็นหน่วยงานแรกที่เข้าไปมีบทบาทในเรื่องการดูแลสุขภาพข้างและประสานงานกิจกรรม ซึ่งล่าสุด เมื่อวันที่ ๑๗ เมษายน ๒๕๕๓ ที่ผ่านมา ทางมูลนิธิร่วมกับกรมป่าไม้ได้จัดกิจกรรม “งานอนุรักษ์ประเพณีข้าง : สาธิตการทำหนังปะกำข้าง” ขึ้น ณ ศูนย์คชศึกษาแห่งนี้ ขณะเดียวกันสมาคมพัฒนาคุณภาพประชากรและชุมชน ก็เข้าไปทำหน้าที่ประสานงานในเรื่องโครงการเสริมรายได้แก่ชาวบ้านที่กำลังดำเนินการอยู่ก็คือ โครงการส่งเสริมการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมให้กับกลุ่มแม่บ้าน

นอกจากนี้ ก็ยังมีวิชาการที่สนใจเรื่องข้างเข้าไปคลุกคลีศึกษาวิถีชีวิตวัฒนธรรมคนเลี้ยงข้าง ตลอดจนมีการจัดประชุมสัมมนาทางวิชาการว่าด้วยเรื่องข้างหลายครั้ง ครั้งล่าสุดก็คือการสัมมนาเรื่อง “ข้าง : มรดกทางธรรมชาติและวัฒนธรรม” ซึ่งจัดโดยสถาบันราชภัฏสุรินทร์ ร่วมกับสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ระหว่างวันที่ ๒๔ - ๒๖ เมษายน ๒๕๕๓ ณ โรงแรมธารินทร์ จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งมีทั้งการสัมมนาทางวิชาการ และการเข้าร่วมพิธีบวงสรวงข้างใหม่หรือ “ปะชิมอ” ณ บริเวณศูนย์คชศึกษา บ้านตากกลาง

ในส่วน of ชาวบ้านเองก็หวังว่าโครงการที่เข้าสู่หมู่บ้านนั้น จะทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของพวกเขาดีขึ้น พวกเขาจึงอ้าแขนรับกิจกรรมต่างๆด้วยความยินดี ในขณะเดียวกันก็เริ่มมีปฏิกิริยาต่อกิจกรรมบางอย่างที่เห็นว่าไม่ชอบมาพากล เช่น การลงชื่อเพื่อขอให้ทางจังหวัดแต่งตั้งชาวบ้านในหมู่บ้านเข้าไปร่วม

เป็นคณะกรรมการจัดงานแสดงช้างประจำปีของจังหวัด เพราะเห็นว่าที่ผ่านมาการดำเนินงานทุกอย่าง จังหวัดเป็นผู้กำหนดแต่ฝ่ายเดียว ไม่มีชาวบ้านเข้าไปร่วม ส่งผลให้เจ้าของช้างที่นำช้างเข้าไปแสดงมีรายได้น้อยเพียงไม่กี่บาท ขณะที่ต้องเสียเวลากลับมาจากการไปเที่ยวเพื่อมาร่วมงาน ไม่น่าต่ำกว่า ๑๐ วัน ซึ่งเรื่องนี้ก็ยังไม่ มีปฏิริยาจากทางจังหวัดแต่อย่างใด หรือการประท้วงของชาวบ้านที่ต้องการให้ทางจังหวัด และกรมป่าไม้ กั้นที่สาธารณะไว้ให้เป็นทำเลเลี้ยงช้างที่ถาวร มิใช่ให้เอกชนเข้ามาทำประโยชน์โดยการปลูกต้นไม้ยูคาลิปตัส ดังที่เป็นอยู่ ตลอดจนการแสดงความไม่เห็นด้วยกรณีที่ทางการเข้าไปดำเนินการขุดคลองกั้นเขตทำเลเลี้ยง ช้างขนานกับแม่น้ำมูล จนทำให้ช้างไม่สามารถข้ามไปหากินบริเวณป่าทามดั้งเดิมได้ เป็นต้น

อย่างไรก็ตามการดำเนินงานเกี่ยวกับการอนุรักษ์ที่ผ่านมานั้น ก็ยังมีความขัดแย้งแตกต่างในเครือข่ายคนทำงานเพื่อช้าง ทั้งในเชิงแนวคิดและการทำงานปรากฏอยู่เสมอ โดยหน่วยงานราชการมักจะมุ่งเน้น ในเรื่องของการอนุรักษ์ช้างเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว ในขณะที่องค์กรเอกชนจะมุ่งการอนุรักษ์ช้างโดย เหตุผลเพื่อสิทธิสัตว์และสิ่งแวดล้อม และทราบได้ที่ยังไม่มีการประสานความคิดและการทำงานได้อย่าง สอดคล้องแล้ว ผู้ที่จะได้รับผลกระทบของการอนุรักษ์หาใช่ใครกลุ่มใดไม่ หากแต่เป็นชาวกวยผู้เลี้ยงช้างทั้ง มวลนั่นเอง

ข. สรุปผลการศึกษา

การศึกษาวิจัยเรื่อง “ผีปะกำ : คติความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษของชาวไทย-กวย(สาว)เลี้ยงช้าง จังหวัดสุรินทร์” โดยเลือกพื้นที่ศึกษาคือบ้านตากกลาง ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ ในครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะทำความเข้าใจเกี่ยวกับคติความเชื่อที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของชาวกวยเลี้ยงช้าง ที่ แตกต่างไปจากชาวกวยกลุ่มอื่นๆ โดยมุ่งศึกษาถึงพัฒนาการและความเป็นมาของคติความเชื่อนี้ทั้งจาก ข้อมูลเอกสารต่างๆและข้อมูลสนาม นอกจากนี้ยังมุ่งให้ความสนใจต่อความสัมพันธ์ระหว่างคติความเชื่อ เรื่องผีปะกำกับโครงสร้างส่วนอื่นๆของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นโครงสร้างทางเศรษฐกิจ ระบบครอบครัวและ เครือญาติ ระบบอาวุโส ตลอดจนความสัมพันธ์กับระบบความเชื่ออื่นๆในชุมชน ในท้ายที่สุดก็จะพิจารณา ถึงการดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงภายในบริบทของความเชื่อนี้ ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงทาง สังคมและวัฒนธรรมที่ถาโถมเข้าสู่ชุมชนอย่างต่อเนื่องในขณะนี้

อนึ่งการศึกษาเกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องผีปะกำในครั้งนี้ มิได้มีวัตถุประสงค์ที่จะกล่าวถึงผีปะกำ ในแนวทางที่เพื่อฝืนเกินจริง ตามแนวทางท้องถิ่นนิยม (localism) หรือในเชิงคลั่งไคล้วัฒนธรรม ที่ต้อง การปลูกจิตสำนึกของคนรุ่นใหม่ให้สานต่อและอนุรักษ์วัฒนธรรมดั้งเดิม ทว่าในทางตรงกันข้าม การ ศึกษาครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ที่จะชี้ให้เห็นถึงความสำคัญในเชิงการหน้าที่ของผีปะกำ ที่มีต่อโครงสร้าง สังคมของชาวกวยเลี้ยงช้าง ในแง่เศรษฐกิจ ครอบครัวและเครือญาติ ระบบอาวุโส ตลอดจนระบบความ เชื่ออื่นๆในชุมชน เพื่อที่ว่าอาจจะยังประโยชน์ต่อความเข้าใจที่ถูกต้อง และต่อการกำหนดนโยบายการ พัฒนาชุมชนเลี้ยงช้างแห่งนี้บ้าง

ผลของการศึกษาที่ได้นำไปโดยละเอียดแล้วนั้น สามารถสรุปผลของการศึกษาในประเด็นต่างๆ ตามที่ได้ตั้งสมมติฐานเอาไว้ในบทนำได้ดังต่อไปนี้

ประการที่หนึ่ง เราพบว่าคติความเชื่อเรื่องผีปะกำที่แพร่หลายอยู่ในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์นั้น สามารถจำแนกออกเป็น ๒ ประเภทด้วยกัน ประเภทแรกคือความเชื่อเรื่องผีปะกำของหมอช่างชาวทวาย เลียงช้างและหมอช่างพื้นเมืองบางกลุ่ม อันเป็นคติความเชื่อที่ผสมผสานกันระหว่างเรื่องเทวดาอารักษ์ (guardian spirits) ที่สิงสถิตย์อยู่ในหนังปะกำหรือบ่วงบาศสำหรับคล้องช้าง ซึ่งแม้จะมีฤทธิ์อำนาจต่ำกว่า เทพเจ้า แต่ก็มีความใกล้ชิดกับมนุษย์มากกว่า ที่หมอช่างชาวทวายเลียงช้างและชนพื้นเมืองบางกลุ่มนับถือว่าเป็นบรมครูช่างของพวกเขา และรู้จักกันในนาม “พระครู” กับวิญญาณของบรรพบุรุษ (ancestor spirits) ผู้ที่เคยเป็นหมอช่าง ที่เชื่อว่าจะยังคงดำรงอยู่ภายหลังจากสิ้นลมหายใจและร่างกายเน่าเปื่อยผุพังไปแล้ว เพื่อทำหน้าที่คุ้มครองลูกหลานให้ปลอดภัยจากภัยอันตรายต่างๆ และประเภทที่สองคือความเชื่อเรื่องผีปะกำของหมอช่างในราชสำนัก ซึ่งเป็นการผสมผสานระหว่างคติความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษอันเป็นคติความเชื่อดั้งเดิม กับคติความเชื่อในเทพเจ้า (gods) คือพระพิฆเนศวร อันเป็นเทพเจ้าของชาวฮินดู โดยผ่านทางพราหมณ์ผู้ประกอบพระราชพิธีเกี่ยวกับช้าง

ความเชื่อในพลังอำนาจของความอุดมสมบูรณ์ นับเป็นหัวใจสำคัญของพิธีกรรมและคติความเชื่อเรื่องผีปะกำ ซึ่งแสดงออกอย่างชัดเจนที่สุดในการเช่นสรวงก่อนออกไปทำการคล้องช้างในอดีต หรือก่อนการพาช้างไปเที่ยวในปัจจุบัน พิธีกรรมเช่นสรวงผีปะกำจึงจัดเป็นการวิงวอน (implore) มิใช่การบีบบังคับหรือบงการ (command) ต่อธรรมชาติ

แม้ว่าคติความเชื่อเรื่องผีปะกำ จะปรากฏทั้งในกลุ่มหมอช่างชนพื้นเมืองกลุ่มต่างๆ และหมอช่างในราชสำนัก แต่เมื่อพิจารณาในรายละเอียดแล้วจะพบว่า กลุ่มที่ยึดมั่นในคติความเชื่อนี้อย่างเหนียวแน่น และสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับวิถีชีวิต จนกลายเป็นกฎเกณฑ์ที่คอยควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในกลุ่มแล้ว เห็นจะมีเพียงชาวทวายเลียงช้างกลุ่มเดียวเท่านั้น ทั้งนี้ก็เพราะเหตุว่า ชนกลุ่มนี้เป็นกลุ่มเดียวที่มีพื้นฐานมาจากสังคมที่ดำรงชีวิตอยู่ด้วยการเลี้ยงช้างและคล้องช้าง ดังนั้นพวกเขาจึงคุ้นเคยกับพิธีกรรมเช่นสรวงผีปะกำอยู่เสมอ ความเชื่อนี้ได้ซึมซาบเข้าไปในจิตใจของสมาชิกในกลุ่ม จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตไป ขณะที่ชนกลุ่มอื่นถึงแม้จะมีกิจกรรมเกี่ยวกับช้าง แต่ก็ยังเป็นสังคมที่มีพื้นฐานการผลิตเป็นแบบเกษตรกรรม หาใช่การเลี้ยงช้างและคล้องช้างเช่นชาวทวายเลียงช้างไม่ ดังนั้นบทบาทของผีปะกำจึงจำกัดอยู่เพียงพิธีกรรมเกี่ยวกับช้างเท่านั้น ไม่ได้ครอบคลุมถึงวิถีชีวิตทางสังคมด้วย เหตุนี้เอง แม้ว่าประเพณีการคล้องช้างป่าจะได้สูญหายไปจากสังคมชาวทวายเลียงช้างเป็นเวลาร่วม ๔๐ ปีแล้วก็ตาม แต่ร่องรอยของพิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับผีปะกำ ก็หาได้จางหายไปจากการรับรู้และความทรงจำของพวกเขาตามกาลเวลาไม่

ประการที่สอง คติความเชื่อเรื่องผีปะกำ สะท้อนให้เห็นถึงพลังอำนาจของเพศชายและผู้อาวุโสอย่างเด่นชัด นั่นก็คือ ผีปะกำถูกจัดว่าเป็นผีสำหรับเพศชาย โดยอาศัยกฎพื้นฐานที่ว่า เพศหญิงไม่มีสิทธิ์ที่จะสืบทอดผีปะกำหรือเช่นไหว้ผีปะกำโดยตรงได้ จึงมีข้อห้าม (taboo) เพศหญิงแตะต้องหนังปะกำ ซึ่งข้อห้ามดังกล่าวนี้ก็ครอบคลุมไปถึงลูกเขย ผู้ซึ่งเป็นบุคคลนอกสายตระกูลอีกด้วย นอกจากนี้คติความเชื่อเรื่อง

ผีปะกำ ยังมีส่วนสำคัญในการสนับสนุนอำนาจของผู้อาวุโสให้มีความชอบธรรมยิ่งขึ้น เพราะผู้อาวุโสในตระกูลจะเป็นผู้ที่ทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการติดต่อ ระหว่างสมาชิกในตระกูลกับผีปะกำ ผ่านทางพิธีกรรมต่างๆ

ประการที่สาม คติความเชื่อเรื่องผีปะกำ มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับโครงสร้างและการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจของสังคม กล่าวคือความเชื่อเรื่องผีปะกำได้ถูกใช้เป็นเครื่องมือในการควบคุมการใช้ทรัพยากรอันมีค่า และจำกัดของสมาชิกในระบบเศรษฐกิจของตระกูล ซึ่งก็ได้แก่ช้าง โดยการอธิบายว่า ช้างทุกเชือก(บ้าน)มีวิญญาณของผีปะกำคุ้มครองดูแลอยู่ ฉะนั้นสมาชิกในตระกูลทุกคนจึงต้องใช้ประโยชน์จากช้างด้วยความเคารพ อีกทั้งมิให้สมาชิกคนหนึ่งคนใด แสวงหาประโยชน์จากช้างแต่เพียงผู้เดียว เพราะถือว่าช้างเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมของสมาชิกทุกคนในตระกูล หากผู้ใดละเมิดก็จะได้รับการลงโทษจากผีปะกำ สังคมชาวทวายจึงได้อาศัยผีปะกำเป็นกลไกในการควบคุมดูแล มิให้สมาชิกในตระกูลละเมิดกฎเกณฑ์ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับช้าง และบุคคลกับครอบครัว

นอกจากนี้เราพบว่าคติความเชื่อเรื่องผีปะกำ มิได้เป็นคติความเชื่อที่ดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยวในชุมชน หากแต่มีความสัมพันธ์กับระบบความเชื่ออื่นๆ ในชุมชนอย่างใกล้ชิด ไม่ว่าจะเป็นคติความเชื่อทางพุทธศาสนานิกายเถรวาท ลัทธิพราหมณ์ หรือความเชื่อเรื่องผีในชุมชน อันได้แก่ความเชื่อเรื่องผีเรือน ความเชื่อเรื่องผีประจำหมู่บ้าน และความเชื่อเรื่องเจ้าพ่อวังตะลุง

การดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงภายในระบบความเชื่อเรื่องผีปะกำในปัจจุบัน เป็นผลมาจากปัจจัยหลายๆประการ ที่สำคัญคือการยุติของประเพณีการคล้องช้างในอดีตที่ส่งผลสืบเนื่องมาจนถึงทุกวันนี้ อีกทั้งปัญหาการขาดแคลนทำเลที่อุดมสมบูรณ์สำหรับเลี้ยงช้าง ที่ส่งผลให้จำนวนประชากรของช้างในชุมชนลดลงทุกวันๆ การเช่นสำรวจผีปะกำในกิจกรรมที่เกี่ยวกับช้างที่เคยปฏิบัติอยู่เสมอๆ ก็หมดไป เหลือเพียงการเช่นสำรวจในโอกาสที่เจ็บป่วยหรือมีพิธีกรรมที่สำคัญเกี่ยวกับชีวิต อันเป็นการเช่นที่ตอบสนองความต้องการระดับปัจเจกบุคคลมากกว่า อีกทั้งลูกหลานชาวทวายเลี้ยงช้างรุ่นใหม่ๆ ก็มิได้สนใจที่จะสืบทอดอาชีพการเลี้ยงช้างจากพ่อแม่หรือให้ความสนใจกับความเชื่อเรื่องผีปะกำอย่างแท้จริง และเริ่มคลางแคลงใจในบทบาทของผีปะกำ อันเป็นผลมาจากการรับแนวความคิดจากภายนอกในแง่ที่ว่า ความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณเป็นสิ่งมลายไร้สาระ ไม่สามารถพิสูจน์ได้ตามหลักการทางวิทยาศาสตร์ สิ่งเหล่านี้นับเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้บทบาทและสถานภาพของผีปะกำในทัศนะของคนรุ่นใหม่ๆ ในชุมชนชาวทวายเลี้ยงช้างบ้านตากกลางลดลง

อย่างไรก็ตาม ทุกวันนี้แม้ว่าจะยังมีการผลิตซ้ำพิธีกรรมการเช่นสำรวจผีปะกำอยู่เสมอ แต่ก็เกินไปเพื่อรับใช้หรือตอบสนองความต้องการส่วนบุคคล มากกว่ากลุ่มหรือสายตระกูลดังในอดีต นอกจากนี้ก็ยังพบว่า ความเปลี่ยนแปลงทั้งหลายทั้งปวงในชุมชนที่ดำรงอยู่ในขณะนี้ นั้น เป็นเรื่องของวัฒนธรรมอันเก่าแก่กับความเป็นจริงใหม่ (ancient culture and new reality) กล่าวคือชุมชนชาวทวายเลี้ยงช้างอันเก่าแก่แห่งนี้ กำลังเผชิญหน้ากับกระแสการท่องเที่ยวที่ถั่งโถมเข้ามาอย่างต่อเนื่องจนยากที่จะหลีกเลี่ยง ซึ่งผลจากนโยบายการท่องเที่ยวทำให้ชาวทวายเลี้ยงช้างส่วนหนึ่ง เริ่มมองว่าวัฒนธรรมของพวกเขาในแง่ที่เป็น

วัฒนธรรมเพื่อนักท่องเที่ยว หากใช้วัฒนธรรมเพื่อชาวกายเลี้ยซ้างทั้งมวลไม่ เพราะนโยบายการท่องเที่ยว
ของชุมชนเกิดขึ้นจากการวางแผน กำหนด และทำโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐ ที่ล้วนแล้วแต่เป็นคนนอกชุมชน
ซึ่งไม่เคยอยู่หรือสัมผัสกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมอันเก่าแก่แห่งนี้ และไม่รู้อะไรมากไปกว่า ชุมชนแห่งนี้
เป็นแหล่งท่องเที่ยวทำเงิน

เนื้อหาของส่งเสริมให้หมู่บ้านตากกลางเป็นแหล่งท่องเที่ยวทั้งหมด นอกจากจะละเลยความ
สำคัญของชาวบ้านที่ใช้ชีวิตอยู่ในแหล่งท่องเที่ยวในแง่ผลกระทบต่อพวกเขาแล้ว ยังละเลยที่จะให้ความ
สำคัญกับพวกเขาในฐานะผู้กำหนดความเปลี่ยนแปลงอีกด้วย วัฒนธรรมกายเลี้ยซ้างอันเก่าแก่ (ancient
culture) แห่งนี้ จึงกลายเป็นสินค้าชั้นนำของจังหวัดที่ใช้ดึงดูดนักท่องเที่ยวได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอก
เหนือไปจากการเป็นแหล่งวัฒนธรรมที่สวยงาม ยังผลให้วัฒนธรรมในสายตาของเจ้าของวัฒนธรรมเริ่มลด
“คุณค่า” ลงไปเรื่อยๆ ประเพณี พิธีกรรมและความเชื่อที่สั่งสมกันมาแต่ครั้งบรรพบุรุษ จึงเป็นเพียงสิ่งที่นำ
มาตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวผ่าน “รายการแสดง” เท่านั้น ซึ่งก็เป็นสิ่งที่น่าคำนึงว่า การเข้า
ไปของสื่อมวลชนหรือนักคลาภายนอกในรูปของนักท่องเที่ยว ได้สร้างความเปลี่ยนแปลงในเนื้อแท้ของ
พิธีกรรมความเชื่อนี้บ้างหรือไม่ อย่างไร

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย